

Martin Oravec
IMS, 1. semester
ZS 1998/99

České dějiny v mezinárodních souvislostech I.
prof. PhDr. Jan Křen, DrSc.

Ernest Gellner: Národy a nacionalizmus

odovzdané 24. III. 1998

Ústrednou témou Gellnerovej knihy *Národy a nacionalizmus* je hľadanie odpovede na otázku, prečo sa národ stal ústredným pojmom pri vzniku nových štátov v priebehu 19. a 20. storočia, zatiaľ čo dovtedy hral na politickom poli len marginálnu úlohu. Rozoberaním tohto centrálného problému na základe poznatkov z histórie, sociológie, politológie či psychológie predstavuje autor čitateľovi nanajvýš zaujímavú a originálnu interpretáciu pôvodu a úlohy nacionalizmu v súčasnej historickej ére. Gellnera môžeme šírkou a komplexnosťou jeho občas ťažkopádnej štúdie zaradiť k veľkým mysliteľom zaoberajúcim sa otázkou národa v ľudských dejinách, akým bol napríklad nemecký romantický filozof Friedrich Hegel. Avšak práve jeho teórii o historickej úlohe národov Gellner zasadzuje smrteľný úder — tvrdí totiž, že také niečo ako národ nikdy neexistovalo a samotný nacionalizmus je len plodom priemyselnej spoločnosti, vytvorený na novej zásade spoločenskej organizácie — a preto v minulosti nikdy nehral a v budúcnosti zase nemusí hrať žiadnu významnú rolu. Gellnerova kniha vyšla poprvýkrát v roku 1988 v Londýne, odvtedy bola vydaná v mnohých jazykoch a nákladoch a svojou prevratnou koncepciou interpretácie nacionalizmu si vyslúžila celosvetový ohlas, tak pozitívny ako i negatívny, a to laickej i vedeckej obce.

Všeobecne akceptovaná teória nacionalizmu znie, že je to princíp, ktorý tvrdí, že politická a národná jednotka sa musia zhodovať. Aby sme boli viac konkrétnejší, nacionalizmus je teória politického oprávnenia, požadujúca, aby etnické hranice neboli pretínané politickými hranicami, a navyše, aby etnické hranice vo vnútri daného štátu neoddeľovali držiteľov moci od pospolitého ľudu. Aby sme preskúmali korene tohto princípu a jeho rolu pri vzniku moderných štátov, pozrime sa najprv na vývoj ľudskej spoločnosti v dvoch historických obdobiach — agrárnom a priemyselnom.

Pod pojmom agrárna spoločnosť rozumieme formu spoločenskej organizácie ľudí s hospodárstvom založeným na poľnohospodárskej produkcii s relatívne nemennou technológiou. Spoločenská štruktúra v agrárnom štáte ako základnej politickej jednotke agrárnej spoločnosti sa delí na dve triedy: vládnucu vrstvu a triedu roľníkov, príp. sedliakov. Vládnuca trieda sa môže deliť do ďalších podskupín: vojaci, kňazi, duchovní, úradníci, niekedy aj obchodníci, pričom je vždy kladený dôraz na kultúrnu rozrôznenosť, odlišnosť každej podskupiny od všetkých ostatných. Čím viac takýchto odlišností existuje, tým je systém viac zakonzervovaný, stabilný a nemenný a tým vzbudzuje zdanie väčšej autority a prirodzenosti. Dôležitým poznávacím znakom vládnucej triedy je tzv. vysoká kultúra — čiže kultúra podporovaná písmom, často sa líšiaca od klasickej ľudovej kultúry aj iným jazykom, či už latinčinou v úradoch alebo liturgickými jazykmi v cirkvi.

Spodnú vrstvu vytvárajú miestne spoločenstvá s vlastnými kultúrami, vertikálne oddelenými od seba a s minimálnymi vzájomnými stykmi. Každá komunita žije svojím vlastným životom a nikto nemá záujem zvyšovať kultúrnu rovnorodosť dolných vrstiev. Tieto miestne kultúry sú všetky ľudové, analfabetické a dedené z pokolenia na pokolenie, pričom miestni obyvatelia si

ich vôbec neuvedomujú, a nevedia si predstaviť život bez nich. Štát je zainteresovaný len na vyberaní daní a udržiavaní mieru.

Je teda zrejmé, že v agrárnej spoločnosti takmer všetko odporuje definovaniu politických jednotiek kultúrnymi alebo etnickými hranicami. Tak sa mohlo stať, že vo veľkých starovekých ríšach typu perzskej či rímskej mohlo existovať vedľa seba viacero kultúr i národov, pričom sa často stávalo, že jednotlivé spoločenstvá sa cítili a správali ako súčasť viacerých kultúr.

Priemyslená spoločnosť je naproti tomu založená na úplne novom princípe - dokáže totiž produkovať oveľa viac materiálnych statkov a zaistiť tým živobytie a neporovnateľný komfort takému počtu ľudí, akému by to v agrárnej spoločnosti nebolo nikdy možné. Je to spoločnosť, založená na neustálom raste a zlepšovaní, čo však radikálne mení skostnatelú spoločenskú štruktúru.

Vysoká produktivita totiž vyžaduje poprvé zložitejšiu deľbu práce a podruhé často sa meniace nároky na štruktúru zamestnaní. Takýto kvalitatívne nový druh deľby práce vykazuje veľkú premenlivosť — moderný človek musí v živote často zmeniť zamestnanie, pričom druhy zamestnaní vznikajú a zanikajú s celkovým pokrokom spoločnosti. V priemyselnej spoločnosti existuje aj viacero druhov zamestnaní, avšak tieto zamestnania sú navzájom príbuzné a viac-menej kompatibilné. Z toho vyplýva dôležitý záver — v modernej dobe je väčšia časť vzdelávania a výcviku všeobecná, pričom až po zvládnutí týchto všeobecných základov nevyhnutných pre život (čítanie, počítanie, spoločenské zvyky, komunikácia s cudzími ľuďmi) nasleduje kvalifikácia pre určitý typ zamestnania, a tá trvá relatívne krátko. Pri zmene zamestnania, prípadne zmene pracovných nástrojov, trvá rekvalifikácia podobne krátku dobu, pretože hlavné inštrukcie, návod na obsluhu či postup si je možno vždy prečítať v rôznych návodoch a manuáloch. Hlavnou podmienkou fungovania priemyselnej spoločnosti je teda bezproblémová komunikácia medzi jednotlivými jej anonymnými členmi. Je len logické, že takáto komunikácia musí prebiehať v spoločnom a štandardizovanom jazykovom prostredí, presnejšie v rámci jednej kultúry.

A tu sa nachádza kľúčový bod na našej ceste k príčinám dôležitej úlohy nacionalizmu v dnešnom svete. Na rozdiel od agrárnej spoločnosti, kde výchova a kvalifikácia väčšiny obyvateľov prebieha pomocou začlenenia do miestneho spoločenstva a praktickom vyučovaní, v priemyselnej spoločnosti nie sú miestne spoločenstvá (rodiny) schopné poskytnúť svojim potomkom všeobecné vzdelanie nevyhnutné pre život — to sa dá v súčasných podmienkach zabezpečiť len moderným, všeobecným a centralizovaným vzdelávacím systémom. Takáto výchovná infraštruktúra je nepostrádateľná, veľmi veľká a hlavne nákladná — taká nákladná, že ju môže zabezpečiť len štát.

Teda ten štát, ktorý bol doteraz zainteresovaný iba vo vyberaní daní v záujme väčšieho pokroku a blahobytu spoločnosti preberá patronát nad kultúrou a logicky sa štát a kultúra zjednocujú a vytvárajú jeden celok.

V agrárnej spoločnosti bola vysoká kultúra založená na výkone menšiny a tým sa líšila od neusporiadaných a analfabetických ľudových kultúr spodných vrstiev. Klerikálna vrstva, hlavný nositeľ vysokej kultúry, bola zriedka spätá s jednou politickou jednotkou, kultúrne či etnicky ohraničeným územím, snažila sa byť skôr trans-politická a trans-etnická. Väčšina obyvateľstva bola vylúčená z moci a vysokej kultúry, bola spätá skôr s cirkvou ako so štátom.

Na druhej strane občania priemyselnej spoločnosti sú spätí skôr s vysokou kultúrou, pretože ju potrebujú pre každodenný život a hospodársky život. A tým pádom sú spätí zároveň aj so štátom, pretože jedine štát môže vysokú kultúru vydržiavať svojimi prostriedkami. A práve tento kvalitatívny prechod od jedného typu vysokej kultúry k druhej sa navonok javí ako príchod nacionalizmu!

Tieto vysoké kultúry nového druhu nazývame národom. Je však stále otázne, ktorá ľudová kultúra nižších spoločenských vrstiev sa v priemyselnom veku presadí a vytvorí si vlastný štát. Proces vytvorenia vlastného štátu je veľmi ťažko predpovedateľný a závisí od nespočetných faktorov — veľkosť kultúry, kompaktnosť územia, schopnosť intelektuálnej triedy národa apod. Gellner s poukazom na jednoduché prirovnanie takmer 8000 existujúcich kultúr (potencionálnych nacionalizmov) oproti menej ako 800 skutočných štátov (a potenciálnych štátov v podobe separatistických hnutí) dokazuje, že väčšina potencionálnych nacionalizmov musí zlyhať, alebo sa ani vôbec nepokúša o politickú realizáciu. Iba tie kultúry, ktoré sa domnievajú, že majú nádej, bojujú o obyvateľstvo a štátne územie, prebúdajú v národe city spoluprásnosti a „národní buditeľia“ sa všemožne snažia vytvoriť z kultúry národ s vlastným štátom.

Z týchto úvah by sa dalo vyvodit', že nacionalizmus je v skutočnosti veľmi slabý, keď vlastne iba v jednej desatine potencionálnych kultúr dokázal prebudiť staré skryté driemajúce sily a vytvoriť politicko-kultúrnu jednotku — teda národ. Gellner však oponuje: národ ako prirodzený, bohom daný spôsob triedenia ľudí, ako vrodené a stále odkladané politické určenie je totiž *mýtom*. Takisto nacionalizmus nemožno chápať ako prebúdanie týchto mýtických a domnele prirodzených jednotiek, nacionalizmus totiž len pretvára existujúce kultúry a mení ich na národy, niekedy si národy vymýšľa a často v záujme jednej vyvolenej kultúry vyhladzuje všetky ostatné. Nacionalizmus je teda len kryštalizácia nových jednotiek, vhodných pre súčasné podmienky, vytvorených na základe novej deľby práce — a táto sila je v súčasnom období veľmi mocná, i keď snád' nie jedinečná a neodolateľná!

Záverečná definícia nacionalizmu, ku ktorej dochádza Gellner, teda znie nasledovne: Nacionalizmus je vlastne usporiadanie ľudských skupín do veľkých, ústredne vychovávaných kultúrne jednotných jednotiek. Nacionalizmus nie je teda prirodzený ani vrodenný, spočíva len v špeciálnych nárokoch kladených životom v priemyselnej spoločnosti.

Nemôže byť pochýb o tom, že Gellnerova interpretácia nacionalizmu je prevratná, prináša totiž úplne nový a originálny pohľad na nacionalistické hnutia. Hlavným kameňom úrazu bude pravdepodobne fakt, že sa Gellner snaží vytvoriť všezahrňujúcu interpretáciu, pokúša sa

obsiahnuť jedinečnosť moderného sveta pomocou nacionalizmu. Ak by aj bol moderný štát založený na nacionalizme, je nepravdepodobné, že aj v dnešných časoch bude prekvitať vďaka nemu (Bernard Crick in K&K, p. 102-3). Gellner navyše skoro vôbec neberie do úvahy dejiny myslenia a politiky, považuje ich za málo podstatné pre vývoj spoločnosti, a naopak preceňuje sociálno-ekonomické faktory. Väčšina historikov preto nemôže akceptovať tento jeho prístup, a implikované ani závery, ku ktorým prichádza, sú totiž až príliš ahistorické a abstraktné. Jeho teória je snáď platná len vo veľmi širokej historickej perspektíve (Bernard Crick in K&K, p. 102). Gellnerovi takisto treba vytknúť vysoký stupeň abstrakcie, ktorá je charakteristická každej príliš všeobecnej teórii, takisto nemožno prehliadnuť ani istý stupeň slepoty, ktorá autorovi pomáha vidieť iba tie argumenty, ktoré sa mu hodia (Pierre Watter in K&K, p. 107). Autorovi pravdaže nemožno odoprieť erudovanú znalosť veľkého počtu rozličných kultúr, jeho model nám však ťažko postačí na vysvetlenie histórie nacionalizmu (hoci sa o to úporne snaží) a v malej miere pomáha osvetliť tie aspekty nacionalizmu, ktoré by sme chceli v súčasnej dobe poznať. Nemôžeme ho pravdaže aplikovať napríklad na vysvetľovanie nacionalistických vášní konca dvadsiateho storočia na Balkáne.

Hoci má teda Gellnerova štúdia *Národy a nacionalizmus* mnoho nedostatkov a je spoľahlivo aplikovateľná len na vývoj v západnej Európe a nemnoho iných krajín, jej prínos pre odhalenie nových stránok nacionalizmu je neprehliadnuteľný. Gellner nedáva definitívnu odpoveď na otázku rastu nacionalizmu, skôr potvrdzuje, že tento zložitý fenomén zostane ešte dlho otvorený.

Bibliografia:

Gellner, Arnošt: *Národy a nacionalizmus*. Nakladatelství Hříbal, Praha 1993

Ernest Gellner: Národy a nacionalizmus/ Nations and Nationalism in *Kritika & Kontext*, číslo 2-3/97, II. ročník, vydáva Výberový vzdelávací spolok, str. 94-109